

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI DOLGOZATOK

Kiadja az állami polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának
tanári testülete

Felelős szerkesztő KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik évenként 5 kettős számban. Előfizetési díj egy évre 12 pengő.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Nevelés és gyakorlati lélektan.

(Huszonkettedik közlemény)

A jellemhibák csoportjai.

A mások nevelésében is, meg az önnevelés körében is gyakorlatilag nagyon fontos azoknak a hibaforrásoknak konkrét megismerése, melyekből a nevelés zavarai és nehézségei támadnak; „a fejszét a fa gyökerére“ kívánja tenni minden nevelő, ez a „gyökeres“ eljárás pedig csak a különböző hibák és bajok gyakorlati-konkrét megismerése alapján válik lehetségessé. A jellemnevelés gyakorlati kérdései közül is egyik legfontosabb probléma: melyek a nevelés alatt álló gyermek- és ifjúkornak sajátos *jellemhibái*, hol vannak azok a pontok, melyekre kezét rátegye a nevelés munkása, — még pedig más nevelési feladatok megoldása előtt, — hogy a jellemnevelés legalább az eredményességnek némi reményével kecsegtessen? Ha a nevelés munkája *elsősorban* bizonyos — típusos, vagy egyéni — jellemhibák kiírtására irányul, akkor állásfoglalásának az a látszata van, mintha nem volna pozitív, hanem csak negatív, — és az utólagos gyógyítást előbbre helyezné, mint a megelőzést és az általános gyakorlást és erősödést. Ebből a kifogásból annyit mindenestre igazságnak kell elismernünk, hogy a jellem összetevőinek általános fejlesztése, erősítése, gondozása éppoly fontos feladat, vagy még fontosabb, mint a jelentkező hibák gyógyítása és háttérbe szorítása. *Gyakorlati-lélektani szempontból* azonban rendszerint a hibák és bajok ötlenek a vizsgálódó szemébe; a lelki élet mesterei is azt szokták ajánlani, ugyancsak gyakorlati szempontból, hogy saját magunk újjáalakítása érdekében kezdjük a munkát valamelyik jellemhibánkkal, s annak kigyógyítása

olyan módszert ad kezünkbe, amellyel győzedelmesen vívhatjuk meg a harcot saját magunk s a világ ellen. Az egyes jellemhibák ellen felvett harcnak tehát rendkívül nagy a jelentősége az akaratnevelés és akaratfejlesztés általános tréningje mellett is. Épen ezért ezzel a kérdéssel nem minden haszon nélkül foglalkozunk első helyen akkor, amikor a jellemnevelés gyakorlati eljárásait kívánjuk áttekinteni. Ebben a tanulmányban azonban mindenütt csakis a valóságos, azaz *állandóvá vált* jellemhibákra vagyunk tekintettel és nem tartunk ily hibának oly *átmeneti* jellegű viselkedéseket, melyeknek gyökerei nem a jellemben vannak. Azt a gyermeket pl., aki csak *alkalomszerűen* hazudik, nem tarthatjuk „hazug jellemnek“.

Első feladatunk: a jellemhibák csoportosítása.

A jellem hibáit a *jellem lényegéből és szerkezetéből* kell megértenünk; nem a legfeltűnőbb, nem a nevelőknek legkényelmentlenebb hibákat kell igazi jellembeli hibáknak tekintenünk, mert ezek gyökerei esetleg egészen más lelki rétegben vannak, nem pedig a jellemben (pl. idegesség); a jellem hibái onnan erednek, hogy a jellemnek valamelyik *lényeges összetevője*, tényezője fogyatkozást mutat, vagy túltengésben van, vagy esetleg működésében valamilyen zavar állott be, stb. Nem tekinthetjük pl. jellembeli hibának az emlékezet, figyelem, sőt az értelem esetleges fogyatékoságait, de a vérmérséklet kedvezőtlen alakulását sem. A jellem hibáit *csakis* magának a jellem szerkezetének valamilyen mozzanatában lehet keresni. Az alább következő csoportosítás ennek az elvnek alapján készült. De a lényegszerkezet elvén kívül figyelembe vehetünk még egy második fontos szempontot is; ez a *fejlődés*. A jellem hibái a lelki fejlődés sajátos törvényei következtében bizonyára mások a gyermek-, ismét mások az ifjúkorban; hiszen tudjuk, hogy a fejlődő és kibontakozó személyiség kissé más, mint a felnőtté. Így nyerjük a csoportosítás második vezető gondolatát és megkísérelhetjük a jellemnevelés számára a *gyermek- és ifjúkor* jellegzetes hibáit összefoglalni.

I. 1. A jellem lényegéből eredő sajátos hibákat keresve, legelső helyen az *indítékok* ötlenek szemünkbe. Mondottuk már, hogy jellemünk alakulására mily döntő fontosságuk van azoknak az indítékoknak, amelyek életvezetésünket állandóan irányítják s annak egységet, „stílust“ adnak. A jellem gyökeres fogyatkozásait is első sorban az indítékok helvtelen alakulásában találjuk meg. Az indítékok rendetlen, a jellem kialakulására kártékony hatással lévő zavarai származhatnak: az *értékek iránti érzék fejletlenségéből*.

Honecker (Zur Psychologie und Pathologie der sittlichen Wertung, Zeitschr. für Päd. Psychol. 1924) rámutat arra, hogy a normálisan fejlődő emberi személyiségben kezdettől fogva megtalálhatjuk azt az ősi „bizonytalan értékudatot“, amelyből a későbbi élet folyamán az erkölcsi, (esztéti-

kai, logikai és más) konkrét értékelések fakadnak. *Boda* (A nevelői célkitűzés problémájához, 1926.) ugyanezt a gondolatot mélyebbről, az ember legmélyebb tendenciáiból vezeti le és bemutatja annak értékes első kialakulását a gyermek szükségképi élményeiből. A gyermeknek az élet és környezet könyyszeréhez való szükségképi alkalmazkodásából, az ősi durva egolzmus fokozottá váló legyőzéséből kialakul az egyéneletti igazságok felismerése, az égoista célokat meghaladó eszmények, értékek után való vágyódás, s az akarat öntudatos alárendelése a tárgyi követelményeknek és nemes céloknak. Ennek a fejlődésnek rúgóái: a többre törekvés, a vágy: önmagunkat tökéletesíteni, az első alkalmazkodás kellemetlenségeinek (másodlagos) gyönyörre nemesedése, a szépségben és önzetlen cselekvésben talált nemes kielégülés. Ezek azok az összetevők, amelyek minden normális személyiséget eljuttatnak az értékelésnek ahhoz az ősi képességéhez, amelyen alapszik értékeink és értékélményeink világa. A nevelés feladata az, hogy a természetes fejlődés útmutatását kövesse és az eredeti *értéktendenciát* és *értékérzetet* eikorcsofolni ne engedje, hanem ellenkezőleg, elősegítse annak kiteljesedését, gazdagodását, differenciálódását, árnyalatokban bővelkedő gazdagságát.

Az értékelés érzékének fejlettsége, vagy fejletlensége részben a *velünkszületett alkattól*, részben azonban a *neveléstől* és az *életkörülmények* hatásától függ. A jellemnek egyik alapvető fogatkozását egyes értékelések teljes, vagy részleges kiesésében, hiányában találhatjuk meg. Oly egvénekkel is találkozhat a nevelő, kiknél az értékelés tevékenysége hiányzik, vagy tompa, akiknél az érzés, vagy az értelmi belátás valamilyen hiánya a szép, jó, igaz iránti érzéketlenséget vonja maga után. Ha ennek a hiányosságnak, az értékek iránti ezen színvakságnak eredete *átörökölt*, az alkatban, vérmérsékletben gyökerező, akkor nehéz ellene küzdeni. Könnyebb és sikert ígérőbb a küzdelem akkor, ha az (egyes, vagy összes) értékek iránti gyöngéd érzék fejletlensége és hiányossága okait a *nevelésben* és *környezeti* hatásokban fedezhetjük fel. Ilyenkor ugyanis van rá lehetőség, hogy a hiányokat pótoljuk és a megakadt fejlődést erőteljes lökésekkel megindítsuk és siettessük. A nevezett esetben ugyanis miről van szó? Mi a hiányosságnak és elakadásnak oka? Az egyik a *kellő értékélmények hiánya*. Az értékelés és az indítékok iránti érzéket ugyanis a gyermekkor *élményei* fejlesztik ki a lélekben, az eleve meglévő fogékonyság alapján, — de erősen fejleszthető az az *értelem munkájával*, az elmélkedés, megfontolás segítségével is. Mind a két hatásnak előfeltétele az, hogy a szóban forgó érték *megragadja* a lelket, azaz: érzelmeinket felkeltve, mozgásba hozza az értékes javakra irányuló vágyvaink, tendenciáink munkáját. Értékké ugyanis csak az válik személyiségünk előtt, aminek *énes vonatkozása* van, ami bekapcsolódik vágyó-érző lényünk dinamikájába; és viszont, az értékek iránti tompaság éppen ennek az énes kapcsolatnak hiányában van.

Az élményszerű oktatást (Gesinnungsunterricht) már *Herbartnál* meg-

találjuk; az „érzületre ható“ oktatás ugyanis nem egyéb, mint az érzelmek és élmények útján járó ismeretközlés. *Payot* népszerű munkája (Az akarat nevelése, 2 kötet, ford. *Weszely Ödön*) kiemeli a katolikus léleknevelés régóta ismeretes eszközeinek, az elmélkedésnek élményt nyújtó erejét és hasznát. Az iskolák gyakorlata és mindennapi élete is régtől fogva alkalmazza az élménynyújtás nevelő módszerét, pl. az iskolai hazafias és vallásos ünnepekkel, melyek egyik legtisztább és legnemesebb élménynek szolgálatában állanak: ez a *lelkesezés*, melyet különösen *Claparède* becsül nagyra. *Klages* rendszerében is megtaláljuk az értékek iránt való alapvető vonzalmat, amely nélkül nincs felsőbbrendű jellem és személyiség; ez „a szellemi önátadás képessége“, vagy „a lelkesedésre való képesség“; amelyben az igazság, a szépség, és az igazságosság iránt való érzék és vonzalom képességei egyesülnek.

Az értékekkel szemben való közömbösségnek egy másik okát a személyiségnek *vérmeiséleti* sajátosságaiban találhatjuk. A nyomott kedélyállapot, az állandó depressziós hangulat szintén akadálya lehet egyes értékek fel nem ismerésének, ép-úgy, mint a felfokozott (euforiás) örvendező hangulat is túlozhatja egyes akaratindítékok értékét. Ezekhez járulhatnak továbbá a máshonnan, pl. helytelen nevelésből eredő megrogzított *félelmi* állapotok is (a „megfélemlített gyermekek“ típusa). Az értékelés ezen hiányosságait kellő *lelki terápiával* kell kiegyenlíteni: oly élmények nyújtásával, amelyek ellensúlyozhatják a helytelen nevelésnek, vagy az alkati elemekből, a vérmeiséletből eredő hiányokat.

2. A motívumok világának egy második sarkalatos hibája szokott lenni a *téves és hamis értékelés*. Nemcsak a felnőttek jellemfejlődésében találkozunk ezzel a rendkívül veszedelmes hibával, hanem a felnőtteknek a gyermekre való hatása szükségképi következménye gyanánt, a nevelés alatt állóknál is. A téves és hamis értékelések ezerfejű szörnyetege állandóan hatalmában tartja az emberi társadalmat, irányítja annak di-
vatját és politikáját, sőt világképét is átalakítja korszakról-korszakra. Az előítéletek, társadalmi-konvencionális hazugságok, a „hiúságok“ (*La Rochefoucauld*), a kettős erkölcsi megítélések stb., stb. erdejében nem csoda, ha eltéved a fejlődő és nevelődő gyermek és ifjú és értékesnek ítél olyan indítékokat, amelyek a valóságban nem azok és eltéveszti az utat a valódi jellem, és a magasabbrendű személyiség felé. *A nevelésnek* egyik legmagasabb feladata kezdettől fogva abban a heraklesi munkában állott, hogy visszaadja a valódi értékeknek a kellő helyet az emberek értelmében és akaratában. Ennek a fáradozásnak egy pillanatra sem szabad szünetelnie a nevelés munkájában; a helyes értékelésre, vagy, ha úgy tetszik, a helyes világnézetre való nevelés célkitűzésének állandóan ott kell lébegnie a nevelés minden tevékenysége felett, akár *kifejezetten*; tanítás alakjában, akár pedig *benfoglaltan*, a nevelést hor-

dozó szellem mindent átható erejével. A helyes értékelésre való nevelésnek két mesterfogását külön is kiemelhetjük: a) *Konkrét alakban*, az egyes, speciális értékekre való állandó és szorgalmas utalásokban, és az egyes téves értékeknek leleplezésében és helyreigazításában áll az első eljárás. — b) A második pedig abban, hogy a nevelésünknek sarkpontjaivá a *szeretet*, a *becsületesség*, a *kötelesség*, az *igazságosság és igazság*, a *felelősség* eszméit téve, megvalósítani törekszünk az igazi „ideális nevelést“, azaz elsősorban az igazságnak, de másodsorban minden eszményi értéknek a szolgálatát, küzdve a társadalom téves felfogásai és előítéletei ellen: A gyermek és az ifjú *igazságszeretete* e törekvésünk sikerét erősen támogatja.

II. Az akarás és a jellem fogvatkozásainak egy második forrását a személyiség lelki *energiamennyiségében* kereshetjük és abban az *energiatöltésben*, amely a tendenciák világát jellemzi. Tendenciáink és ösztöneink ugyanis általában lehetnek életerőtől duzzadók, erősek, vagy, ellenkezőleg, gyengék; tendenciáink ezen sajátosságától függ „vitális személyiségünk“ életformája. Lehetséges azonban, hogy nem összes élettendenciáinkra egyformán árad szét a lélek energiabősége, hanem egyenlőtlenül oszlik meg az egyes tendenciák között, diszharmónia uralkodik. (Patologikus irányú és tárgyú tendenciák, pl. a nemi eltévelyedések esetén, egyúttal nagy erejük is szoktak lenni.)

A mai lélektannak a tendenciákra vonatkozó ezen elmélete (v. ö. *Grassl, Die Willensschwäche, 1937. 43. kk. II.*) azért érdeklő a neveléslélektant, mert az akarásnak és jellemnek egyes diszharmóniáit, vagy eltévelyedéseit éppen a személyiség mélyrétegében nyugvó, illetőleg működő élettendenciákból lehet értelmezni. Egész lelki dinamikánkat, s így az akarást is, tendenciáink sajátosságai határozzák meg s ezeknek ismét az energiamennyiség teszi legfontosabb jellegzetességét. Innen van, hogy az embereket egymástól típusosan meg tudjuk különböztetni *erős*, vagy *gyenge ösztön- és tendencia-életük* szerint; a gyermekkor különösen az erős és élénken lüktető tendenciaélet korszaka, amely a gyermeket szakadatlanul tevékenységre ösztönzi. A felnőtt korban is találunk oly személyiségeket, akiket „az erős ösztönélet“ jellemez, ezek az ösztönemberek“, az „erős egyéniségek“, akik valósággal játéktárgyai erős ösztönéletüknek, nem akaratuk uralkodik személyiségükön, hanem ösztöneik kormányozzák őket. Világosan szembetűnik tehát ezekben az igazi akarat fejletlensége, szemben az ösztönök fejlettségével. De a gyermekkor általános lelki képében is találkozunk egyes egyéni esetekkel, melyekben a gyermek ösztönélete különösen erős hullámokat vet s az ilyen gyermekek a többieknél nagyobb mértékben ösztönlények; beszédjük, nyughatatlan és fékezhetetlen magzásosságuk, mohóságuk megkülönbözteti őket

társaiktól. A felnőttek között sok „nagy aktivitású” egyén (*Ribot*) tartozik ebbe az osztályba, kik között ismét felületesek és könnyelműek is akadnak, örökké elfoglaltak és semmit be nem végezők; ezeknél a felhozott jellemhibák az ösztön- és tendenciaélet túlságos fejlettségéből erednek. — *Egyes tendenciák* túlzott ereje és érvényesülése sajátos arcélt kölcsönözhet a személyiségnek. Ez az eset, amikor valakiben egy, — akár pozitív, akár negatív értékű, — tendencia jut uralomra és markáns jelleget ad az egész személyiségnek. Ilyen kiütkezően erős tendenciára példa gyanánt felhozhatjuk az uralomvágyat, az érvényesülési tendenciát, vagy akár az elveken való nyargalást, stb. (ez utóbbi pl. a fanatikus ember jellegzetes vonása; általában ide tartoznak a szkizotím típusúak). — Az egyes ilyen uralkodó tendenciák uralmi korszaka nem minden esetben vég nélküli; lehetséges az az eset is, hogy az egyes tendenciák egymás között váltakozva uralkodnak a személyiségen és a következtelenségnek, csapongásnak, állhatatlanságnak látványát nyújtják.

Az egészséges gyermekkort az eleven és intenzív ösztönélet jellemzi és helyes nevelés esetében a tendenciáknak kiegyensúlyozódása. Környezeti hibák, ferde nevelés következményeképpen előfordulhatnak azonban bizonyos *eltorzulások* és kifejlődhetnek helytelen *védekező mechanizmusok* is a gyermek életében. A túlságosan szigorú nevelés pl. elsorvaszthatja a gyermek egészséges és eleven tendenciáit, visszaszoríthatja és elfojthatja jogos törekvéseit és félénkké, elégedetlenné, gátolttá teheti a gyermeket, de kifejleszthet benne a szigorú bánásmód oly védekező és álcázó lelki mechanizmusokat, amelyeknek segítségével a gyermek *álúton* igyekszik elérni vágyai teljeseését (v. ö. *Morgan: The Unadjusted School Child. 1936. V. fejezet: Defense Mechanisms*). Ilyenek elsősorban a hazugság, a csalások, az „álarcok” különböző fajai, a kettős viselkedés, a hízélgés, stb., melyek azonban csak akkor válnak valóságos jellemhibákká, ha állandósulnak. A túlzottan szigorú és kényszeren alapuló nevelés azonban rendszerint erre az útra tereli a fejlődő jellemet. Ebből azonban az is világosan megérthető következmény, hogy a jellemnevelés egyik alapelve gyanánt a növendék ösztön- és tendencia- (vágy-) életét *kellő szabadsághoz* és kifejlődéshez kell juttatnunk. Viszont óvakodnia kell a nevelésnek az ellenkező végtől is, azaz: a tendencia- és ösztönélet *teljes szabadjára eresztésétől*. Az *elkényeztetett gyermek* lelki képében épen ez a túlzás ötlük szembe: a gátolatlanul érvényesülő vágyak és tendenciák nem engedik kifejlődni az önuralmat, a kellő mérsékletet a személyiségben, azt önzővé, kegyetlenné teszik, az életben csalódottá, vagy célt nem érővé, mert a tendenciák önmaguk akarnak mind úrrá lenni a lélekben s végül is anarchiát teremtenek.

III. A jellemhibák harmadik csoportját az *akarat alaki tulajdonságainak* figyelembevételével állapíthatjuk meg. — 1. Ha az akarat egyik lényeges kedvező jellegzetessége a határozottság, akkor ennek ellentétéből, a *határozatlanságból* nyerjük a jellem egyik szembetűnő fogyatkozását (mint azt megelőző közleményünkben fel is tüntettük). — 2. Második akaratí hiba gyanánt az *önbizalom és áldozatkészség* hiányát jelölhetjük meg. — 3. A *kitartás hiánya* és a *következetlenség* mellett, — 4. az *akaras át nem gondoltsága*, annak a „világosságnak“ hiánya az a negyedik fogyatkozás, amelyet szintén a jellem és akaras mivoltából lehet levezetni. — E fogyatkozások nevelői kezeléséről már előző közleményünkben szözlöttünk. — Következő tanulmányunkban összefoglaló átekinést törekszünk nyújtani azokról a nevelő módszerekről, amelyeket már eddig is érintettünk a jellemnevelés problémáival kapcsolatban. E helyen most még csak néhány jellemhiba elemzését adjuk, hogy így azok diagnosztikáját elősegítve, gyógyításukra is útát mutathassunk.

Félelenség.

A félelnek gyermeket jellemzi külső viselkedésének félszedsége, a természetes gyermeki elfogulatlanág hiánya; ösztönei és tendenciái nem nyilvánulnak meg frissen és szabadon, hanem csak kezdetlegesen, félve, olyanformán, mintha nagy súly nehezedne az egész kis személyiségre; általános benyomásunk róla ez: „gátlásai vannak“. Nem talál közvetlen kapcsolatot környezetével, a többi gyermekkel; „egocentrikus“ hajlandóságai vannak, befelé forduló, s a külső világot bizalmatlanul nézi. A félelenségnek, mint viselkedésformának és jellemcsajátságának több összetevője és forrása van; ezek közül az egyik lehet a túlságos érzékenység, esetleg belső sértődöttség, amely eredhet a környezet durva bántalmaiból s akkor védekező reakció, — eredhet alkati, eredeti adottságból is és akkor veleszületettnek tartjuk. A „félelenség“ névvel több hasonló viselkedésvaltozatot foglalunk össze, melyek körülbelül az elzárkózás, — a csekélyértékűségi érzés, — a szorongás és félelem vonalán helyezkednek el. Mindégyiket jellemzi az önérvényesítésnek sajátos módszere: a védekezés és az alkalmazkodás. A védekező magatartás maga után vonja a bizonytalanságot is, ami a biztos fellépés ellentéte; az ilyen gyermek, mihelyt idegenek előtt kell megjelennie, vagy ha valaki azt az írást nézi, melyet készít, vagy a kottába pillant, melyből egy darabot zongorán játszik stb., azonnal elveszíti egyensúlyát és zavarba jön. Ez a lelki zavar a félelenség típusos ismertetőjele. A félelnek embernél az önérvényesítés tendenciája szenved bizonyos gátlásokat; sem az alkalmazás műveletei (bátorság), sem az alkalmazkodás (biztos fellépés, lelkinyugalom) nem sikerülnek neki. A félelnekre egyúttal igen könnyen lehet hatni, különösen könnyedén szuggerálják erős akaratú egyének, akik tapintatlanabbak, mint a félelnek, erőszakosak, fölényesek; a félelnek egyéniség sokszor világosabban látja saját helyzetét, saját gyengeségét és viselkedésének észszerűtlenségét, mint az erős, — de képtelen ellenállni. A lelki zavar és gátoltság külső jele: az elpirulás, belső jelei: a könnyen felizgatható

kedélyállapot, kényszerképzetek feltolulása, különösen olyanoké, amelyekből az illető fél, és amelyek ellen nem tud küzdeni, a sikertelenség féltelme (trac), túlzott önkritika s innen az önbizalom hiánya, gyávaóság, ennek ellentétekepen a kínos pedantéria szokása, általában mindenféle *félelmek és szorongások*, melyekről az egész viselkedésmód jellegét és elnevezését kapta.

Mint minden viselkedésmód, úgy a féltelenség néven jellemzett magatartás is, (melynek nem minden fentebb leírt mozzanata jelenik meg mindig és együttesen), háromféle okforrásból eredhet: Az első okcsoportot a féltelenség és csekélyértékűségi érzéskomplexumnak *természetes* előidézői alkotják. Az ú. n. „szigorú nevelés“ a gyermek természetes vágyainak, tendenciáinak folytonos és oktalan korlátozásával előidézi a gyermekben a sikertelenséget, a vágyak visszafojtásának állandó állapotát; már pedig tudjuk, hogy életünk a siker és sikertelenség kettős sarkpontja között mozog s az egészséges életlendülethez, a személyiség kibontakozásához a sikerek hosszú sorozata szükséges. A „sikereket“ ebben az összefüggésben természetesen a gyermek életének kis és nagy problémáival szoros kapcsolatban kell látni: a mindennapi élet minden mozzanata, az iskola és környezet minden összejátszása fontos a fejlődő lény sikereinek, vagy bukásainak szempontjából. Az a gyermek, aki a környezet folytonos akadályt, tilalmakat támaszó szellemével kénytelen küzdeni (és e küzdelemben szükségkép alulmarad), abban egyrészt a sikertelenségek kedvezőtlen hangulata állandósul, másrészt pedig az annyira szükséges önbizalom nem fejlődhet ki. A második okcsoportot ugyanennek a sikertelenségekkel bajlódo lelkiállapotnak azok a bonyodalmai alkotják, amelyeket a „védekező“ és „kibúvo lelki mechanizmusok“ néven foglalhatunk egybe. A sikertelenségekben, és féltelmeben élő gyermek a mégis hön óhajtott siker kedvéért hamarosan megtanul bizonyos védekező és kibúvo eljárásokat, melyekkel legalább is a közvetlen sikert biztosíthatja a maga számára; ilyenek: a hazugság, a színlelés, a kettős viselkedés különböző alakjai, a hízalgés, a dac, stb. lelki jelenségei, amelyek különösen a túlzottan szigorú nevelés következményei gyanánt szoktak mutatkozni. A hisztériás jellegű menekülések (pl. a betegségbe, vagy ábrándozásokba, magányba való menekülés) is ide tartoznak. Harmadik helyen a kompenzáció és túlkompenzáció jelenségeit említtjük. A féltelk, vagy megféltelmitett gyermek kárpótlást keres azokért az elszenvedett sérelmekért, amelyek a folytonos sikertelenségek következtében érik. Ily kompenzációk a különböző indulatkitörések (pl. düh, dac), melyek sokszor érthetetlenek az előtt a felnött előtt, aki a lelki élet alaptörvényeit, pl. a vágyak, tendenciák, önérvényesítés sajátos mechanizmusát nem ismeri. De kompenzálni, kárpótolni tudja magát a gyermek másképen is; ha egyik cselekvésterületen nem tud érvényesülni, akkor annál nagyobb erővel veti rá egy másikra, olyanra, melyben már átélt bizonyos sikereket; az első körben tapasztalt (fájdalmas) alsóbbrendűséget a másodikban akarja kiegyenlítésel kárpótolni. Pl. az a gyermek, aki testvéreivel szemben otthon háttérbe szorítva érzi magát, játszótársaival, vagy az iskolai életben vesz magának elégtételt; a szeretethiány érzése sokszor titkos bünözéseknek (onánia) is lehet előidézője, stb. A túlságba vitt kárpótlási mechanizmus rendszerint az alaphibával (féltelk) épen ellentétes viselkedésre vezet a helytelen lélektani

úton botorkáló személyiséget: a gyáva hősnek, a gyenge erőszakosnak akar látszani. Innen értelmezhető az a helyes lélektani tétel, hogy a vakmerőség a gyávák bátorsága, az erőszakosság a gyengék ereje, stb.

A félnék, elzárkózó, a csekélyebbértékűség nyomasztó érzéseivel küzdő gyermekek és ifjak életalakulásának legvégső rétegében a túlzott (bár érthető) *védekezésnek* attitűdjét találjuk, továbbá az *önbizalom* megfogyatkozását. A nevelésnek tehát arra kell törekednie, hogy ezt az utóbbi érzést felkeltsse és táplálja, amit az egészséges *sikerélményekkel* érhetünk el.

Szeretet és gyűlölet.

A jellemtudományban és lélektanban pontos különbséget teszünk az érzelmes hajlam, vagy *szimpátia* és a *valódi szeretet* között (v. ö. pl. *Wallon: Les origines du caractère chez l'enfant*, 1934, 229. kk. II. és *A. Adler: Menschenkenntnis*, 2. kiad. 1928, 178. kk. II.). A szimpátia érzelmes „egybeolvadás” valamely személlyel, vagy dologgal; a szeretet érzülete szembeállítja az *én*t a másik személlyel (dologgal) és annak javát keresi, munkálja szüntelenül, akár az *én* érdekeiről való lemondás, önmegtágadás árán is. Sokszor e két viselkedés- és érzésmód egybefonódik; rendszerint azt szeretjük tevékeny, áldozatos „szeretettel”, aki nekünk „szimpatikus”; lényeg szerint azonban más és más az említett két lelki jelenség benső szerkezete és értéke. A gyermekkor a szimpátiák ideje; a jellemnevelésben azonban arra törekszünk, hogy embertársainkat és az élet értékes dolgait igazi szeretettel karoljuk fel. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy az érzületek fejlődésének belső törvénye szerint a szimpátia nem idegen és külön érzés a szeretettel szemben; ez utóbbi részben az előbbiből fejlődik s annak becses alkotórésze; a társas együttélés és együttműködés, különösen a gyermekkorban lehetetlenség volna a szimpátia, az együttérzés természetes alapvetése nélkül. — A szeretet, mások javának felkarolása az ember alapvető tendenciájának, az *önérvényesítésnek* sajátos működését kívánja; lemondást az elsődleges önérvényesítésről, az egoizmusról, azért, hogy egy magasabb színvonalon újra érvényesítsük énlünk, — most már „magasabbrendű”, erkölcsi, tisztultabb énlünk. Ez áldozathozást, eredeti énlünknek részleges megtagadását jelenti, amihez alkalmazkodóképesség, önátadás, és altruista beállítódás szükséges. Az erkölcsi nevelésnek (és jellemnevelésnek) ezen a téren sok és nagyszerű feladata van; csak természetes, hogy a valódi felebaráti szeretet nevelésének az az életszakasz a valódi ideje, mikor az öntudatos idealizmus hatja át a lelket: az ifjúkor.

A szeretet ellentétei számosak: a féltékenység, vagy szeretetféltés, mely a másnak juttatott szeretet, vagy rokonszenv miatt boldogtalan, a hiúság, amely a saját érvényesülésünket és ennek dicsőségt hajhássza mindennek felett, az irigység, a szimpátiára való képtelenség, kapzsiság, az önzésnek mindenféle fajtái, legfőképpen pedig a *gyűlölet*. Ez utóbbi a gyermekkorban is lehet sajátos jellemhibája, bár kifejtett alakját ennek is természetesen csak a felnőttéknél találjuk meg. A gyűlölet egyik jelentkezési formája az, melyet a francia nyelv „susceptibilitének”, a német „Nachträglichkeitnek” nevez; ez az az állandó hajlam, hogy (a vélt, vagy valódi) sértéseket nem felejtjük el, hanem megőrizzük emlékeztünkben, esetleg a jövőbeli bosszú-

állás gondolatával kapcsolatban. Egy másik faja a gyűlöletnek a rosszindulatú és negatív kritikában mutatkozik meg; vannak személyiségek, akik mindenben csak a kifogásolni való mozzanatokot keresik, anélkül, hogy pozitív építőmunkával helyre tudnák igazítani az emberiség vétkeit, mulasztásait, vagy hibáit. Ismét más alakban jelenik meg a gyűlölet, mikor nem törődünk a másokat érhető bajokkal, és közömbösen megyünk el mások veszedelmei mellett, és egyedül a saját érdekeinket ápoljuk, akár mások rovására is (pl. eldobunk egy narancshéjat, nem törődve azzal, hogy más embertársunk elcsúszhat rajta és baleset érheti). A gyűlölet igazi megnyilatkozása a fentebbiek mellett a másoknak kárt okozni kívánás, a rosszindulat, végelemzésben a mások személyiségének tönkretételére irányuló törekvés, amely szintén az önérvényesítésnek egyik formája, mondhatnók: az önérvényesítő tendencia: „visszajáról nézve“, mert a gyűlöletben önmagunk érvényesítését csak a mások érvényesülésének megakadályozása árán keressük. A gyűlölet esetei és egyes alakjai közül különösen a nemtörődömséggel és közömbösséggel találkozunk leggyakrabban a gyermekkorban és az iskolai életben (*Adler*, i. m. 181. l.), továbbá a gyűlöletnek azokkal az alakjaival, amelyek a szeretet álarcában mutatkoznak: politikai, faj-, eszme- és eszménygyűlölet. Az önérvényesítésért vívott harcban a gyűlölet sokszor a szeretet maszkjában mutatkozik; vannak emberek, akiknél valamely személy, párt, ügy, vagy eszme szeretete nem egyéb, mint az illető dolog (vélt, vagy valódi) ellentétének gyűlölete. (Igy a kereszténység sokak lelki életében nem egyéb antiszemitizmusnál, vagy antikommunizmusnál.) A gyűlöletnek mai dagályában, mely előntéssel fenyegeti az ifjúságnak, sőt az iskolás gyermekeknek világát is, a nevelők nem tehetnek eleget abban az irányban, hogy a szeretetnek álcázott gyűlöletről a leplet lerántásuk és rámutatásuk arra vészes lelki betegségre, melyben a mai társadalom sínylődik. Az ifjúkor idealizmusa könnyen áldozatul eshetik továbbá a gyűlölet egy más áruhában járó misztifikációjának is: ez az a gyűlölet, amely a szeretet *szavaiba* öltözik. A szeretetről szóban áradozni sokszor annyi, mint gyűlölni. A kereszténység fölséges erkölcsi tanítása: „Ne szeressetek szóval, hanem lélekben és igazságban!“ megegyezik *Antigoné* erkölcsi tételével: „Nem gyűlölni, hanem szeretni jöttem e világra“. A gyűlöletnek amaz álcázott alakjai sokszor kompenzációs alapon jönnek létre. De gyűlölet keletkezhet a növendékben akkor is, ha túlságosan szigorú, „meg nem értő“ nevelésben van része. Az iskolai élettel szemben a gyermeki naiv természet, ha nem is gyűlöletet, de mindenesetre ellenérzést érez (ezt szépen fejtegeti *Müller-Freienfels*: *Kindheit und Jugend* c. munkájában), ami inkább védekezésjellegű. A nevelésnek mindenesetre oda kell hatnia, hogy a növendék érzékét fejlessze a *közös jó* iránt és az önérvényesítésnek azt a könnyen kialakuló fajtáját, amely a gyűlölet különböző formáiban nyilvánul, a tevékeny szeretet gyakorlatává alakítsa.

Hiúság.

Ismeretes *La Rochefoucauld* jellemtani aforizma-gyűjteménye, melynek az a vezető gondolata, hogy a legfőbb emberi gyarlóság: a hiúság. Valóban, a hiúság oly gyakori fogatkozásunk, olyannyira közel fakad az

ember alaptendenciájának, az önérvényesítésnek gyökeréből, oly sokféleképen és szervesen szövődik össze más fogyatkozásokkal, hogy egyfelől nehéz a hiúság tiszta alakját minden mástól elkülöníteni, másfelől pedig könnyű az emberi sorsokban érvényesülését felfedezni. Emellett a gyermek- és ifjúkorban is korán jelentkeznek a hiúság szimptomái. — A hiúság *eredeti alakját* keresve, abból indulhatunk ki, hogy az önérvényesítés néha bizonyos *gyengeséggel* párosul, amely megakadályozza az illető személyiséget igazi, egészséges ételsikerek kivívásában. Az önérvényesítés ilyenkor más útat keres és talál; a sikerről nem mond le, csupán olyan területen keresi azt, ami nem kerül igazi küzdelembe és erőfeszítésbe. Ilyen pl. a külső csín, a szépség, az előkelőség, vagy gazdagság látszata, az emberektől való elkülönülés, azok lenézése, vagy a hozzájuk való leereszkedés, — csupa oly viselkedésmódok, amelyek világosan mutatják a *kompensáció* jeleit. A hiú ember az előkelőség, szépség, stb. látszatával kárpótolja magát azokért a valódi sikerekért, melyeket nem tud kivívni, akár mert gyenge, akár mert kényelmes, akár, mert félnék. Az ilyen kompensációs lelki életben nagy adag öncsalás és illúzió rejlik: a hiú személyiség képzetben felruhazza magát a kiválóságnak mindenféle jellegeivel, fölüllemeli magát más embertársain, hogy így látszat-diadalokat és sikereket éljen meg. Sokszor az elképzelés oly erős, hogy az illető végül is meggyőződésévé teszi a saját kiválóságáról alkotott képzeletbeli tételt s a hiúság ilyenkor valóságos jellemhibává lesz. A hiúságnak természetes szövödménye a gőg, büszkeség (nemlétező jeles tulajdonságainkra), mások lenézése, vagy a „közönséges-ségtől“ való irtózás, felülemelkedés a „mindennapi“ emberek szintjén, a privilegizáltság magatartásának természetessége. Mindezek az önérvényesítésnek sajátos, kompenzált alakjai, melyek néha teljesen elfeledtetik az illető személyiséggel az alapvető gyengeséget, a saját tehetetlenségét és alkalmat adnak neki a magával megelégedett tetszelgésre és elzárkózottságra. A hiúság ezen alapszerkezetéből következik, hogy e fogyatkozás voltaképpen társadalomellenes tendenciát foglal magában, ami megnyilvánul a hiú embernek kritizáló hajlamaiban is, mellyel a magánál kevesebbre értékelt egyéneket, vagy társadalmi osztályokat üldözi és azoknak valóságos érdemeit kisebbíteni törekszik. A hiúságban tehát nagy önzés is van, mert kritikája nem őszinte és nem pozitív, hanem csak másokat elértéktelenítő. A kritika is természetesen a hiú egyén saját dicsőségének, kiválóságának kidomborítására szolgál.

A hiúság ellentéte az alázatosság, a józan igazságkeresés és a másokat segíteni kész szeretet (v. ö. *Buytendijk*: *Erziehung zur Demut*. 1928.). A gyermekkorban a hiúság az elkényeztetésnek szokott következménye lenni; ha a gyermeknek környezete „exkluzív“, „úri“ nevelést akar adni, ha életmódja a „jobb családok“ gőgös és igazságtalan elvein épül fel, vagy ha a gyermeknek minden kívánságát és szeszélyét teljesíti, akkor könnyen és végzetesen kifejlődhetik a gyermekben a hiúság, ami különösen a „renomé-hazugságokban“ nyilvánul meg (a gyermek társai előtt dicsékvánnal emlegeti a szülők gazdagságát, az előkelő származást, stb. — s mindez hazugság). A serdüléskorban a hiúságnak egy különös és szükségképi faja jelentkezik: a csinosításban, piperézkedésben mutatkozó, szexuális eredetű és jelentésű

hiúság; — ez az a hiúságfajta, mely legáltalánosabban ismert és amelyet sokan *egyedül* értenek a hiúság nevén. A serdüléskori hiúság a fejlődés ütemével együtt elmúlik és szétfoszlik, különösen a fiúknál, míg a leányoknál egész életükre megmarad bizonyos fokban („női hiúság”). A hiúság ellen az előítéletek lerombolásával, a tisztánlátó és becsületesen értéklő alázottság feltételeinek megteremtésével küzd a nevelés.

(Véga következik.)

Várkonyi Hildebrand dr.

A korszerű irodalomtanítás követelményei és eredményének megállapítása.

Szinte unalomig ismételt szócséplésnek tűnik fel annak az elvnek aláhúzott hangsúlyozása, hogy az irodalomtanítás eredményességének, termékenységének, lélekművelő hatásának előfeltétele a tudományos rendszerességre törekvő elmélet teljes mellőzése, s az olvasmánynak feltétel nélkül való uralomra juttatása. Az irodalomtanításnak ez a legfőbb követelménye közismert, mégsem állítható, hogy minden fenntartás nélkül követésre talál, sőt meggyőződésünk szerint sok tanár számos vonatkozásban ellentétbe kerül vele.

Ez a sajnálatos tény három okra vezethető vissza:

1. A tanár a tanulóévek óta megszokott módszeres eljáráshoz állhatatosan ragaszkodik, s tárgyának tudományos színvonalát véli megővni, ha a többi tantárgyhoz hasonlóan kezeli a magyar irodalmat. Ugy látszik igen nehéz beletörődni abba, hogy ilyen tekintélyes és hangzatos tárgyak eltűnjenek, mint a stilisztika, retorika, verstan és poétika. Már pedig az újszellemű irodalomtanítás nem ismeri ezeket a „tudományok”-at, még nevüket sem ejti ki. E korszerű felfogás teljes diadala gyanánt említhető az új középiskolai tanterv, amely végérvényesen szakított a hagyományos irodalomelméleti diszciplinákkal. Hatványozott mértékben vonatkozik ez a polgári iskolai magyar-tanításra.

2. Sokan úgy vélik, hogy az irodalomelméleti ismereteknek szóról-szóra való megkövetelésével lehet legjobban bemutatni a tanítás „kiváló” eredményét. Így pl. a „poétika” anyagát bizonyos számú műfaji meghatározás alkotja; a „stilisztika” keretébe tartozó stíluselmélet szintén egy csomó meghatározásból áll, megtűzdelve néhány értelmetlen példával; a „szerkesztéstan” nem alapul szemléleten és gyakorláson, ezért nem más hasznavehetetlen tudákosságon; a „verstan” tanításának eredménye a legsiralmasabb, mert teljesen a levegőben lóg. Szinte komikus, hogy a tanuló fújja a meghatározásokat, eset-